

1985-01-01

ญาณวิทย์ของศาสนาพุทธ

วิทย์ วิศทเวทย์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jletters>

Part of the [Arts and Humanities Commons](#)

Recommended Citation

วิศทเวทย์, วิทย์ (1985) "ญาณวิทย์ของศาสนาพุทธ," *Journal of Letters*: Vol. 17: Iss. 1, Article 5.

DOI: 10.58837/CHULA.JLETTERS.17.1.5

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/jletters/vol17/iss1/5>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Letters by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

ญาณวิทยาของศาสนาพุทธ

วิทย์ วิศทเวทย์ *

บทความนี้มุ่งจะสำรวจทัศนคติของศาสนาพุทธในเรื่องทฤษฎีความรู้ โดยแยกประเด็นพิจารณาเป็น 4 ประเด็น คือ

1. จุดตั้งต้น
2. ที่มาของความรู้
3. ขอบเขตของความรู้
4. บทบาทของความรู้ในชีวิตมนุษย์

1. จุดตั้งต้น

ศาสนาพุทธเห็นว่าไม่ว่าเราจะแสวงหาความรู้ด้วยวิธีใดก็ตาม ตัวมนุษย์เองเป็นผู้ใช้วิธีอันนั้น และเป็น ผู้ประเมินวิธีการอันนั้น ดังนั้นหากเราไม่รู้จักตัวเองแล้ว ความรู้ที่แท้จริงย่อมมีได้ยาก นักปรัชญากลุ่มประสบการณ์

นิยมก็เห็นเช่นนี้ เช่น เดวิด ฮูม บอกว่าความรู้ทุกแขนงของมนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้ตัดสินว่าอะไรจริงอะไรเท็จจากความสามารถทางปัญญาของตน¹ ดังนั้นในการพิจารณาเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับความรู้ เราจำเป็นต้องสำรวจตัวเอง จึงไม่เป็นการแปลกที่ฮูมตั้งชื่อหนังสือของตนที่ว่าด้วยเรื่องญาณวิทยาว่า “ตำราว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์”

การสำรวจตัวเอง คือ การตั้งต้นจากตัวเอง ศาสนาพุทธเห็นว่าในการแสวงหาความรู้ต้องเริ่มจากตัวเองจากจุดที่เรายืนอยู่ นั่นคือจากประสบการณ์ของเราเอง จากสิ่งทั้งหลายที่

* วิทย์ วิศทเวทย์

อ.บ. เกียรตินิยม (จุฬาฯ), M.A. Philosophy, M.S. in Ed., Ph.D. Philosophy (Indiana)

ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา
คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Hume, David, A *Treatise of Human Nature*, Fontana Library, 1970, Book One, p. 40

ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก ศาสตราจารย์ E.A. Burt เห็นว่าสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่พระพุทธองค์ได้ให้แก่วงการปรัชญาของโลกคือการแสวงหาความรู้จะต้องเริ่มต้นจากจุดที่เราอยู่ ไม่เริ่มจากที่อื่น² เขาเห็นว่าศาสนาโดยทั่วไปนั้นเริ่มจากพระเจ้าหรือพรหม วัตถุประสงค์เริ่มจากอะตอม นักเหตุผลเริ่มจากตรรกวิทยาหรือคณิตศาสตร์ และมโนภาพที่เป็นนามธรรม

ทั้งศาสนาและลัทธิประสบการณ์ตั้งต้นแสวงหาความรู้โดยการวิเคราะห์ประสบการณ์ของตัวมนุษย์เองแต่แนวทางไม่เหมือนกัน ลัทธิประสบการณ์มองมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์โลกที่สามารถมีความรู้ได้ ล็อกบอกว่าความสามารถในความรู้ได้ยกให้มนุษย์อยู่นือสัตว์โลกทั้งหลายและควบคุมมันได้³ ดังนั้นแม้ลัทธิประสบการณ์จะเริ่มจากการสำรวจตัวเอง แต่ก็สำรวจเพื่อจะได้รู้จักโลกภายนอกอย่างถูกต้องและคุมมันได้ แต่ศาสนาพุทธมองมนุษย์ในฐานะเป็นบุคคลมิใช่เพียงเป็น “สัตว์ที่อาจรู้จักโลก” ได้ มนุษย์เหนือกว่าสัตว์โลกอื่น มิใช่เพราะควบคุมโลกภายนอกได้ แต่เพราะควบคุมตัวเองได้ ดังนั้นในการเริ่มสำรวจตัวเองเราจะไม่ถามว่าเรารู้จักโลกได้แม่นยำถูกต้อง

เพียงใด แต่ประสบการณ์บอกเราว่ามนุษย์ทุกคนทุกแห่ง มีทุกข์มีสุข มีความสมหวังและผิดหวัง มีความดิ้นรนและขัดแย้งภายในจิตใจ นี่คือข้อมูลที่ได้จากการสำรวจประสบการณ์ของตนเอง และความรู้ที่จะแสวงหาต่อไปก็เพื่อที่จะควบคุมสิ่งเหล่านี้

2. ที่มาของความรู้

เราจะเริ่มพิจารณาว่าอะไรบ้างที่ศาสนาพุทธไม่ถือว่าเป็นที่มาหรือบ่อเกิดของความรู้

ศาสนาโดยทั่วไปถือว่าความรู้ที่แท้นั้นได้มาจากการเผยแจ้งของพระผู้เป็นเจ้ากับบุคคลที่มีลักษณะพิเศษบางคน ผู้นั้นก็นำมาบอกแก่มวลมนุษย์สืบทอดกัน ไปเรื่อย ๆ ถึงคนชั้นหลัง ๆ ศาสนาพราหมณ์ก็ถือเช่นนี้ พระพุทธองค์เรียกผู้ที่ถือการเผยแจ้งเป็นบ่อเกิดของความรู้ว่า อนุสสาวิกา⁴ และปฏิเสธว่าพระองค์มิได้อยู่ในกลุ่มนี้

ศรัทธาก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่ศาสนาทั่วไปถือว่าเป็นที่มาของความจริง เช่นต์ออกัสตินกล่าวว่า เชื่อก่อนแล้วท่านจะเข้าใจ ศาสนาพราหมณ์ก็ถือคล้ายกัน ศรัทธาเป็นเครื่องมีสำคัญที่จะพามนุษย์หลุดพ้น ส่วนศาสนาพุทธ

² Burt, E.A., *The Contribution of Buddhism to Philosophic Thought, in Knowledge and Conduct*, Buddhist Publication Society, Ceylon, 1963, p 42-44

³ Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*, Fontana Library, 1968, p. 65

⁴ สคารวสูตร, พระไตรปิฎกฉบับหลวง, เล่ม 13,2521, หน้า 567-8

ไม่ได้อย่างนี้ มรรค 8 อันเป็นทางที่จะพามา
มนุษย์ได้พบความจริงที่แท้จริงไม่ปรากฏว่ามี
ศรัทธาอยู่ ศาสตราจารย์ชยทิลเลเก้ได้สำรวจ
พบว่า ในพระไตรปิฎกพระพุทธองค์ได้ชี้ว่ามี
ธรรมะหลายกลุ่มที่จะพบบุคคล (ที่มีอยู่หลาย
พวก) เข้าสู่ความจริงแท้ได้ ธรรมะทุก ๆ กลุ่ม
จะเริ่มต้นด้วยศรัทธา และลงท้ายด้วย ปัญญา
เสมอ ส่วนตรงกลางนั้นแตกต่างกันไป⁵ ที่เป็น
เช่นนี้คงมิใช่เรื่องบังเอิญแต่คงเป็นเพราะทรง
เห็นว่าศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นเท่านั้นมิใช่เป็นตัว
สุดท้ายที่จะชี้ขาดความจริง ศรัทธาเป็นเพียง
เครื่องชักจูงให้เข้าไปทดสอบความจริงมิใช่ตัว
บอกความจริง⁶ ลักษณะอันหนึ่งของพระอร-
หันต์ คือ การไม่มีศรัทธา (อสุสทฺโธ)⁷

นักเหตุผลนิยมถือว่าตรรกะ และวิธีการ
นิรนัยเป็นหัวใจของการแสวงหาความรู้ ใน
สมัยพุทธกาลมีผู้เชื่อเช่นนั้นไม่น้อย พระพุทธ-
องค์เรียกปัญญาชนเหล่านั้นว่า “ตักกิ วิมังสี”
และปฏิเสธว่าพระองค์มิได้อยู่ในกลุ่มนี้⁸ ใน
ลัทธิสัทธรรม⁹ ได้อภิปรายเรื่องนี้ไว้ว่า การใช้

ตรรกะนั้นอาจจะสมเหตุสมผลก็ได้ ไม่สมเหตุ
สมผลก็ได้ สิ่งที่ได้จากตรรกะที่สมเหตุสมผล
นั้นอาจจริงก็ได้เท็จก็ได้ และสิ่งที่ได้จากตรรกะ
ที่ไม่สมเหตุสมผลนั้นอาจจริงก็ได้เท็จก็ได้
ดังนั้นความสมเหตุสมผลหรือความสอดคล้อง
(consistency) มิใช่เครื่องหมายของความจริง¹⁰
อย่างไรก็ตามศาสนาพุทธก็ให้ความสำคัญแก่
ความสอดคล้อง มีอยู่เสมอที่พระพุทธองค์จะ
บอกว่าสิ่งที่คู่สนทนาพูดนั้นผิดเพราะคำพูด
ตอนท้ายไม่สอดคล้องกับคำพูดตอนต้น¹¹ ความ
สอดคล้องเป็นเงื่อนไขจำเป็นของความจริงแม้
จะมีเงื่อนไขเพียงพอ นั่นคือความจริงจะ
ต้องมีความสอดคล้องแต่มิได้หมายความว่า สิ่ง
ที่สอดคล้องจะต้องจริง

สำหรับศาสนาพุทธบ่อเกิดของความจริง
คือประสบการณ์ นี่ก็เกิดจากข้อที่ว่าศาสนาพุทธ
เริ่มต้นจากการสำรวจตัวเอง ในแง่ศาสนา-
พุทธเห็นตรงกับลัทธิประสบการณ์ ชุมเขียน
ไว้ว่าความรู้เกี่ยวกับมนุษย์นั้นเป็นฐานของ
ความรู้ทั้งปวง และประสบการณ์กับการสังเกต

⁵ Jayatilleke, K.N., *Early Buddhist Theory of Knowledge*, George Allen and Unwin, London, 1963, p. 396-7

⁶ ดูพระศรีวิสุทธิโมลี, พุทธธรรม, โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2514 หน้า 132-151

⁷ พระธรรมบท, ข้อ 97

⁸ สคารวสูตร, อังแล้ว

⁹ สันทกสูตร, พระไตรปิฎกฉบับหลวง, 2521, เล่ม 13, หน้า 262

¹⁰ Jayatilleke, อังแล้ว, p. 272

¹¹ Jayatilleke, K.N., *The Buddhist Conception of Truth, in Knowledge and Conduct*, อังแล้ว, p. 34-35

เท่านั้นที่เป็นฐานของความรู้เกี่ยวกับมนุษย์¹²
ดังนั้นความรู้ทั้งปวงจึงตั้งอยู่บนประสบการณ์
นั่นคือประสบการณ์ให้ข้อมูลเบื้องต้นแล้ว
อาศัยวิธีการอุปนัยสรุปเป็นความจริงที่มี
ลักษณะทั่วไป ในศาสนาพุทธข้อสรุปทั่วไปก็
เช่น สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อมีเกิดก็มีแก่
และเจ็บ เมื่อมีผลก็ต้องมีเหตุเป็นต้น¹³

ในเทววิทยาศาตร์มีการอภิปรายเรื่องพระ-
พรหมมีหรือไม่ ก็ใช้วิธีของประสบการณ์เป็น
เครื่องมือซักถามปรากฏว่าไม่มีผู้ใดเคยเห็นหรือ
รู้จัก ผู้ที่เคยเห็นพระพรหมจริงๆ สำหรับ
ศาสนาพุทธซึ่งก็คล้ายกับลัทธิประสบการณ์
ความเชื่อที่จะเป็นจริงนั้นต้องตรงกับสิ่งหรือ
เหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้น ในอุปนัยศาสตร์มี
กล่าวว่า ถ้าปรโลกมีจริงใครเชื่อว่าไม่มีความ
เชื่อนั้นเท็จ ถ้าปรโลกไม่มีจริงใครกล่าวว่าไม่
มีจริงคำกล่าวนั้นจริง ถ้าปรโลกมีจริงใครเชื่อ
ว่ามีจริงความเชื่อนั้นจริง ในแง่ศาสนาพุทธ
เห็นด้วยกับทฤษฎีสมนัย (Correspondence
Theory)¹⁴ อันที่จริงลัทธิใดๆ ก็ตามที่เน้น
ประสบการณ์มักจะยอมรับทฤษฎีนี้ ในศาสนา
พุทธมีการบอกวัตถุประสงค์ของการแสวงหา

ความรู้ว่า คือการที่จะรู้สิ่งที่เกิดขึ้นตามความ
เป็นจริง (ยถาภูตัง)

3. ขอบเขตของความรู้

สำหรับลัทธิที่ถือว่าประสบการณ์เป็น
บ่อเกิดของความรู้ก็เป็นธรรมชาติอยู่เองที่จะถือว่า
เราไม่อาจรู้สิ่งที่พ้นประสบการณ์ ดังนั้น
ปรัชญาลัทธิประสบการณ์ กับศาสนาพุทธจึง
ปฏิเสธที่จะไม่พูดถึงปัญหาที่ทดสอบไม่ได้ด้วย
ประสบการณ์ ล็อกเขียนว่าเราไม่จำเป็นต้องรู้
มหาสมุทรลึกเท่าใด รู้เพียงว่าลึกกว่าเรือของ
เราก็ใช้ได้ เราไม่อาจรู้ทุกสิ่ง รู้เพียงเพื่อให้
ดำเนินชีวิตไปได้ก็พอ¹⁵ พระพุทธองค์ก็ทรง
ปฏิเสธที่จะตอบปัญหาที่อยู่พ้นประสบการณ์
เช่นอวยากตปัญหา 10 ข้อ คือ 1. โลกเที่ยงหรือ
2. โลกไม่เที่ยงหรือ 3. โลกมีที่สิ้นสุดหรือ 4.
โลกไม่มีที่สิ้นสุดหรือ 5. ชีพเป็นสิ่งเดียวกับ
ร่างกายหรือ 6. ชีพไม่เป็นสิ่งเดียวกับร่างกาย
หรือ 7. หลังตายแล้วสัตว์มีอยู่หรือ 8. หลัง
ตายแล้วสัตว์ไม่มีอยู่หรือ 9. หลังตายแล้วสัตว์
ทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่หรือ 10. หลังตายแล้วสัตว์
จะมีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่หรือ

¹² Hume, อ้างแล้ว, p. 42

¹³ Jayatilleke, อ้างแล้ว, p. 457-8

¹⁴ Jayatilleke, K.N., **Facets of Buddhist Thought**, Buddhist Publication Society, Ceylon, 1971, p. 51

¹⁵ Locke, อ้างแล้ว, p. 63

ปัญหาเหล่านี้ไม่ว่าคำตอบจะออกมาในรูปใดอีกฝ่ายหนึ่งโต้แย้งได้เสมอเพราะไม่อาจชี้ให้ประจักษ์ชัดได้ว่าความจริงเป็นอย่างใด เนื่องจากอยู่พ้นขอบเขตของประสบการณ์

การที่เชื่อว่าความรู้เกิดจากประสบการณ์ทำให้ลัทธิประสบการณ์กับศาสนาพุทธมีความเห็นตรงกันหลายเรื่อง เช่นการไม่สนใจปัญหาอภิปราย การปฏิเสธพระเจ้า การปฏิเสธสสาร (substance) และที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุดคือ การปฏิเสธตัวตน (self) วิธีปฏิเสธตัวตนของฮุมกับของศาสนาพุทธเหมือนกันมาก¹⁶ ทั้งนี้เพราะทั้งสองลัทธิถือประสบการณ์เป็นแม่ของความรู้

แต่แม้ว่าทั้งสองลัทธิจะถือว่าประสบการณ์เป็นตัวทดสอบความรู้ ทั้งสองให้ความหมายแก่ประสบการณ์ไม่เหมือนกัน ตามทัศนะของลัทธิประสบการณ์ ประสบการณ์หมายความว่า การรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสตามปกติสามัญที่คนทุกคนประสบในชีวิตประจำวัน เป็นการรับรู้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ส่วนในศาสนาพุทธนั้น ประสบการณ์นอกจากจะหมายถึงการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสตามปกติแล้วยังกินความถึงการรับรู้ในชั้นเหนือปกติด้วย

มีผู้แบ่งความรู้ในศาสนาพุทธเป็น 3 ระดับ คือ (1) ทิฐิ หมายถึงความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (2) ญาณ หมายถึงความรู้ที่กลั่นจากที่ได้จากประสาทสัมผัสเป็นทฤษฎี เช่นวิทยาศาสตร์ (3) โภธิ หมายถึงความรู้ระดับสูงที่จะเข้าถึงได้ก็ต่อเมื่อได้พัฒนาตัวเองถึงขีดหนึ่งแล้วเท่านั้น¹⁷ ความรู้ (1) นั้นใคร ๆ (แม้สัตว์) ก็มีได้ ความรู้ (2) คนที่ได้รับการฝึกฝนก็อาจมีได้ ส่วนความรู้ (3) นั้น ถ้าอบรมฝึกฝนถึงขนาดก็อาจรู้ได้เหมือนกัน

ดังนั้นมิใช่ว่าศาสนาพุทธจะไม่เชื่อว่ามิสิ่งที่อยู่พ้นประสาทสัมผัสธรรมดา เป็นแต่เพียงว่าสิ่งเหล่านี้อธิบายด้วยประสาทสัมผัสธรรมดาไม่ได้ อธิบายด้วยเหตุผล ตรรกะและทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ก็ได้ แต่สิ่งนี้มี และมีผู้ประสบมาแล้วคือพระพุทธองค์ และพระอรหันต์ทั้งหลาย การจะรู้ได้ต้องรู้ได้ด้วยตนเอง สำหรับศาสนาพุทธความจริงชั้นสูงสุดนี้มีได้อยู่พ้นประสบการณ์ของมนุษย์ แต่อยู่พ้นโวกหาร ตรรกะ และคำอธิบายของมนุษย์ เป็นสิ่งที่แต่ละคนจะต้องทดสอบด้วยตนเอง

4. บทบาทของความรู้ในชีวิตมนุษย์

มนุษย์แสวงหาความรู้เพื่ออะไร สำหรับเบคอนความรู้คืออำนาจ เราแสวงหาความรู้

¹⁶ ดูรายละเอียดใน สิริวรรณ โอสลาหนท์, การวิจัยเชิงเปรียบเทียบทฤษฎีเรื่องตัวตนในพุทธปรัชญากับปรัชญาของเดวิดฮูม, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷ Govinda, Lama Anagarika, *The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy*, Samuel Weiser, Inc, N.Y., 1971, p. 41-2

เพื่อจะเปลี่ยนโลกให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของเรา ส่วนมาร์กซ์บอกว่า เราแสวงหาความรู้เพื่อเปลี่ยนสังคม ศาสนาพุทธเห็นต่างจากทั้งสองทัศนะนี้ เพราะสำหรับศาสนาพุทธความรู้มีไว้เพื่อเปลี่ยนตัวมนุษย์เอง ทั้งนี้เพราะศาสนาพุทธเชื่อว่า ไม่ว่าเราจะสามารถควบคุมธรรมชาติได้เก่งเพียงใดก็ตาม ไม่ว่าเราจะจัดระเบียบของสังคมอยู่ในรูปอุดมคติอย่างไรก็ตาม หากเราไม่สามารถจัด ระเบียบความขัดแย้งภายในตัวมนุษย์ได้แล้ว ปัญหาที่แท้ของมนุษย์ก็มีอาจเยียวยาได้สมบูรณ์¹⁸

ศาสนาพุทธเชื่อว่ามนุษย์มีความขัดแย้งภายใน ความขัดแย้งนี้เป็นผลของความไม่เป็นระเบียบของอารมณ์ความรู้สึก ความขัดแย้งภายในนี้จะแสดงตัวออกเป็นความขัดแย้งภายนอกกล่าวคือ เป็นแม่บทของความขัดแย้งทั้งหลาย ระบบสังคมและความสามารถในการควบคุมธรรมชาติอาจช่วยบรรเทาความขัดแย้งได้บ้าง แต่หากเราไม่สามารถจัดความขัดแย้งภายในอันเป็นแม่บทนี้ได้ มันก็จะแสดงตัวออกมาเสมอ ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในพันธนาการและความทุกข์สลด เสรีภาพและความสุขที่แท้จริงจะต้องมาจากภายใน

ดังนั้นผู้ที่แสวงหาความรู้เพื่อเปลี่ยนโลกก็ตี เพื่อเปลี่ยนสังคมนักก็ ศาสนาพุทธไม่มี

อะไรจะโต้แย้งในหลักการ ประสบการณ์จะตัดสินว่าของใครมีประสิทธิภาพที่สุด แต่ศาสนาพุทธเรียกร้องให้มนุษย์มองความจริงอีกข้อหนึ่งคือสันติสุขจะมีไม่ได้หากมนุษย์ไม่เปลี่ยนตัวเองด้วย ความรู้เพื่อการนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญ การแสวงหาความรู้ของศาสนาพุทธเริ่มจากการสำรวจตัวเอง ก็เพื่อจะเปลี่ยนตัวเอง ความรู้มิใช่มีไว้เพื่อรู้เฉย ๆ หรือเพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็น ความรู้ต้องทำให้มนุษย์ดีขึ้น

สำหรับศาสนาพุทธ ความรู้เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งกับการกลายเป็นสิ่งเดียวกับสิ่งที่เรารู้เป็นอันเดียวกัน ความรู้ในระดับ (3) มีลักษณะเป็นอัตวิสัย คือผู้รู้กลายเป็นสิ่งเดียวกับตัวถูกรู้ ความรู้เป็นลักษณะของจิตเหมือนกับอนามัยเป็นลักษณะของกาย ร่างกายกับอนามัยแยกกัน ไม่ออกเหมือนกับจิตแยกจากความไม่รู้ไม่ออก¹⁹ การรู้จักว่าความเสียดสละก่อให้เกิดความสงบอย่างไรนั้น ไม่เหมือนกับการรู้ทฤษฎีสัมพันธ์ของไอน์สไตน์ว่าเป็นอย่างไร อันแรกตัวเรากับสิ่งที่เรารู้เป็นอันเดียวกัน อันหลังมิใช่

ทฤษฎีกับปฏิบัติจึงเป็นสิ่งแยกกันไม่ออก นั่นคือปัญญากับศีลต่างก็เกื้อกูลกันอยู่ตลอด

¹⁸ ดู Jacobson, N.P., **Buddhism**, Southern Illinois University Press, London, 1969, p. 21-3

¹⁹ ดู Govinda, อ้างแล้ว, p. 40-1

เวลา ในแง่ศาสนาพุทธมีลักษณะคล้ายกับปฏิบัตินิยม (Pragmatism)²⁰ ทฤษฎีเป็นเครื่องชี้นำการปฏิบัติ และการปฏิบัติก็ช่วยให้พัฒนาทฤษฎีสมบูรณขึ้น ในที่พจนานุกรม²¹ ได้มีบอกไว้ว่าศีลเป็นของจำเป็นสำหรับปัญญา กล่าวคือ การปฏิบัติช่วยให้เราเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น และเมื่อเข้าใจชัดเจนขึ้นก็ปฏิบัติครั้งต่อไปได้ดีขึ้น

เราแสวงหาความรู้เพื่อเปลี่ยนตัวเราเอง หากไม่มีการปฏิบัติการเปลี่ยนตัวเองเกิดไม่ได้ และหากไม่รู้การปฏิบัติก็ไร้ทิศทางที่ถูกต้อง ศาสนาพุทธเชื่อว่า ความรู้ด้านวิชาการ (เช่น วิทยาศาสตร์) ไม่มีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมมนุษย์ กล่าวคือเหตุผลมิได้เป็นผู้กำหนดการกระทำของคน แต่แรงกระตุ้นและอารมณ์เป็นตัวกำหนด ชุมก็เชื่อเหมือนกัน แต่ในขณะที่

ชุมเชื่อว่าเหตุผลไม่มีทางพ้นจากการเป็นทาสอารมณ์ได้ ศาสนาพุทธเชื่อว่าการปฏิบัติที่ละชั้นอาจช่วยให้หลุดพ้นจากพันธนาการของอารมณ์ได้²² ในการนี้ความรู้ก็เป็นสิ่งจำเป็น

เมื่อความรู้มีไว้เพื่อเป็นเครื่องชี้นำในการปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนตัวเอง จึงไม่น่าแปลกอะไรที่พระพุทธองค์ปฏิเสธที่จะอภิปรายปัญหาซึ่งอยู่นอกพ้นจากขอบเขตของการปฏิบัติ ทรงเปรียบไว้ว่าถ้าคน ๆ หนึ่งถูกศรอาบยาพิษเราไม่จำเป็นต้องไปถามว่า คนยิงลูกศรนี้อยู่ในวรรณะอะไร ชื่ออะไร สูงหรือต่ำ ดำหรือขาว ควรถามเพียงว่าลูกศรนี้อาบยาอะไร จะดึงออกได้อย่างไร ควรหายาอะไรใส่ และมีอาหารอื่น ๆ มากมายที่แสดงว่าความรู้มีไว้เพื่อปฏิบัติ

²⁰ Burt, (อ้างแล้ว), p. 53-4

²¹ โสณทัตตสาสูตร, พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่ม 9, 2521, หน้า 148

²² Jacobson, อ้างแล้ว, p. 164-6